

1885

Ե Ւ

ԱԶԳԱՅԻՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՔ

Եղերդ ազգի մը մոռաւորական զարգացման նշգրիտ գաղափարն ունենալ, չեմ կարծեր որ լսաւգոյն եւ անվիշպ միջոց մը գտնուի առաւել քան զան' երբ առնունք չափելու եւ քննելու զայն' իւր մտաւորական երկանց արգափրէն, Ռւղեւորի մը նման՝ որ իւրաքանչիւր հանգոյցի՛ հաստեալ եւ հատանեթի ուղղոյն հաշիւը կը քըննէ, կը նորոգէ, բաշտովագ Հռադասրան եւս, գուցէ քաջագէտ քան զայլ ոչ սակա ընկերակիցս եւ հետեւորու, իւր կիսադարեան երկար կենօշ եւ կենսակցութեամբ, մերթ ընդ մերթ ակնարկ մը տարով իւր էշնը վերթանող ու տումնական հասարակութեան, ազգի

մը մտաւորական կարողութիւնը ներկայացքնող զարգացեալ մոտաց՝ անցելոյն եւ ներկային, այս պարզ եւ միանգամայն խորիրդական հարցերն կ'ընէ. Արդեօք կը յառաջադիմենք, եւ ուր կը յառաջադիմենք. — Պարզ, ըսի, որովհետեւ դիւրին է պատասխանել. պատասխան մը՝ որ միշտ հաստատական ախտի լինի: Եւ յիրաւի, ով կընայ հաստատել կամ գէթ մուածել՝ որ մարդկութիւնն երբեմն յառաջադիմեէ դադարան լինի, եւ կամ անցեալ օրերն ու ժամեն անդրէն յիստ ընդ կրունկն շրջան առնուն: Մոլորեալ ուղեւորն եւս միշտ կը յառաջադիմէ, թէպէտ եւ կընայ նոյն յառաջնադացութիւնն անծանօթ նամբաներով զինքը յուրի շրջանով մը հանել դարձեալ այն տեղին՝ ուստի ևսեր էր նախնաբար իւր ուղեւորութիւնը, եւ այն ատեն միայն' աչքը բացուերով՝ պատրանքը կ'ամենատանայ, եւ կ'ըմբռնէ որ յառաջադիմութեամբ՝ իրական յետադիմութիւն գործուել է: Ուստի եթէ միշտ ստոյգ է յառաջադիմելու վատահութիւնն, բայց ոչ նոյնպէս նաև այն յառաջադիմութեան ուր աւարտին. եւ այս անսուգութիւնն է՝ որ վերյիշեալ պարզ հարցին՝ խորիրդաւոր կերպարանք կ'ընծայէ.

Ազգի մը յառաջադիմութիւնն կամ ընդհանրապէս եւ կամ ըստ զանազան գըլխոց կընայ ՚ի նկատի առնուիլ: Ազգ մը կը յառաջադիմէ կրօնական զգացմանք, զարգացմանք գիտութեանց եւ գեղարուեստից, վաճառաշանութեամբ եւ նարտարարուեստից, աւտշնին տնտեսագիտութեամբ եւ ընտրի դաստիարակութեամբ, եւ այն. եւ այս ազգի ազգի յառաջադիմութեանց չափերն՝ կ'որոշեն ընդհանուր զարգացման առաւել կամ նուազ կշռոյ աստիճանն:

Մեր աստ 'ի նկատի կ'ուզենք առնուլ մոր ազգին անցեւալ տարուան մէջ զուցած յաւազադիմութիւնն 'ի գրաւորական ասպարիզի, եւ սայն ալ՝ առանձին տեսակետով կամ չափով, պահինքն աչքէ անցնելով ազգին մէջ 'ի լոյս տեսած գրաւոր իրատարակութեանց ցուցակն, եւ իբր հետեւանք՝ զարգացեալ մտաց երկունքնէն չափել ընդհանուր ազգին մուռարական ուղղութիւնն: — Այսաւասիկ այս իրատարակութեանց ցուցակն, որչափ մեզի ծանօթ են.

Արքա Գրուարաերէն, վիպասանութիւն Հայէլի (Լիւտովիկ) գաղղիացւոյ, թարգմանեց Ե. Օր. Օտեան: Կ. Պոլիս, Արամեան տպարան, 1885:

Այսամիարեանց (Յարութիւն վարդապետ) Զափարերականկը: Հրատարակութիւն Քերովիկի Պատկանեան: Ս. Պետերբուրգ, տպարան Ա. Ա. Կրակիվկու, 1884:

Այսուտ, պատմական վէպ. թարգմանեց Գիւտ քահանայ Աղանեանց, Թիֆլիզ, 1885.

Ասացին զիրց, զաղիինեւնն 'ի հայ բարդմանուրեան, յորինեաց Ո. Յ. Պէրապէրեան. Կ. Պոլիս:

Ասացնոր ըմբերցանուրեան օմանեան լեզուի, առանց գասատուի երկու օրէն ուսանելի: Գլուրեց Մ. Արիեհան, Կ. Պոլիս, 1885:

Ասողնիկ. Ստեփանոսի Տարօնեցւոյ Ասողկան՝ Պատմութիւն Տիեզերական. Ս. Պետերբուրգ. 'ի տպ. Ի. Ն. Ակորոսոնովի, 1885: Հրատարակի Ս. Մայիսասեան:

Արկածք Արշամականց Միշենսանուզըն Պարուի, վէպ գերմանական, թարգմանեաց Կ. Ս. Խ. Բիւնեան. Կ. Պոլիս. 'ի տպ. Արևելց լրագրի:

Բասարակ Գաղղիերէն, Հայերէն, Ցածկերէն, աշխատասիրեաց Հ. Սամուէլ Վ. Գանթարեան. Վենեսուրի, 'ի տպ. Արդյոն Ղազարու, 1886:

Բասարակ ընդարձակ օմանեան լեզուի, թուրք-հայ և հայ-թուրք. 2 հատոր. Երկասիրեաց Միհրան Արքիկեան 'ի Կ. Պոլիս:

Եերայի զիշիբներ. Հեղինակ Յ. Մ. Հաճեան: Կ. Պոլիս, տպագրութիւն Արամեան, 1885:

Էկրսէ. Կեսար և Աստուած. Փարոզզիլը. թարգմ. Փրանսերէնցի Արդար Յովհաննիսեան. Թիֆլիզ, 1885:

Բնական աշխարհնագրութիւն, աշխարհազրական բազմաթիւ քարտէսներով ու պատկերներով. Պայսենեան տպարան:

Բօլ տը թիք վիպասանի՛ Պարու Շուպան. Երկու հատոր. Կ. Պոլիս, տպ. Աշճեան. 1885.

Գրագիտուրիկն տեսական և գործեական (նոր գրութիւն): Յորինեաց Միհրան Պ. Արքանա-զեան, ուսուցիչ Հայկական լեզուի և գրագիտութեան: Կ. Պոլիս, տպագրութիւն Պ. Պաղտասա-լեան (Արամեան): Երեք հատոր. 1885:

Գերեզմանք կամ Շիննեմք մեր գերեզմանատուելը. Հեղին. Բարսեղ Ե. Խթէրճեան: Կ. Պոլիս, տպ. Պակամբանական, 1885:

Գիսաւուրք, յօրինեալ 'ի Հերոնիմոսէ Բարսեղեան. Երկրաշափ անտառագէտ և ուսուցիչ աս-տեղագիտութեան:

Գործեական բուարանուրիւն. Հ. Անդրէսալ Ճերմակեան, Վիշննա, 'ի տպ. Միհրիթարեանց: Ընթացք 'ի գրութարքան: Ա. տարի. Դարբան Ծիլչէ Վարդապետ. Երկրորդ տպագրութիւն սրբոգրեալ և յաւելել:

Ընտիր հատուածներ հայ գարցոների համոր: Ա. Մասն՝ արձակ. Բ. Մասն՝ բանաստեղծութիւններ: Յօրինեց Յովհաննէս Նազարեանց: Թիֆլիզ, Կրամսորէնկոյի տպ. 1884:

Թորու աղրար (Հատոր 1): Գրեց Գ. Վ. Մրուանձեսեանց: Կ. Պոլիս, տպագր. Գ. Պաղտաս-լեան (Արամեան), 1885:

Խնացական փիլիսոփայուրեան (համաստութիւն). աշխատասիրեաց Տէր Խորէն եպիսկո-պոս Միհրիթարեան. Զմիւննա, 'ի տպ. Տէտէեան եղարք, 1884:

Լորորի ծերութիւնը, վիպասանութիւն. թարգմանեց Կ. Ս. Խ. Բիւնեան, Երեք հատոր: Կ. Պոլիս, 'ի տպ. Արևելց լրագրի, 1885:

Խորէն (Գրաւագարի Հայր) ժայրագոյն վարդապետ Ստեփանէի գործունեւուրիւնը Այսլցաւ-յան: Թիֆլիզ, Յովհաննէս Մարտիրոսեանցի տպ. 1885:

Լուսնիկ պատկերներ, նորավէպեր: — Դաստավարաբեալը. — Երազի մը կինը. — Կատակ մը: Արփիար Արփիարեան, Կ. Պոլիս, 'ի տպ. Արևելց լրագրի:

կրտակր ճառապետին որդիքը վիստասանութիւն ժիւլ-Ղէրնի թարգմանեց կ. Ա. իւթիւնեան, 'ի կ. Պօլիս 'ի տպ. Արևելք լրագրի:

կրօնագիտորիհե կամ Ռատուն քրիստոնէական հաւատոց 'ի պէտս շախական աշակերտոց, ընծայացուաց և եկեղեցափրաց Երկասիրեաց Տէր Խորէն քահանաց Քիզիրեան, կ. Պօլիս, 1885:

Հայ գիտացի. — Հայ դիւցազնուհի մը. Մարուէլ, 'ի տպարանի Ա. Փորթուգալեան, 1885.

Հիշանդին բարեկամ, տպանորդ հիւանդաց դարմանման, 'ի Տ. Ս. Յ. Յակոբեանէ, կ. Պօլիս. տպարան Արամեան, 1885:

Հնդիւրոպական նախադիզու: Գրեց Հ. Արեովիչ Վ. Տէվրիչեան: կ. Պօլիս, տպարան Յ. Զիննիքնեան, 1885:

Միեր երկրաւոր բնակարան և իր յօրինիլը. անդիւրենէ թարգմանեց Արմենակ Տ. Յակոս բեան. կ. Պօլիս. 1885:

Մին կողով եղակ (մի արարողութեամբ). մանկական թատրոն. թարգմանեց Խորէն Մ. Վարդապետ Ստեփանէ: Անալցիս, Մկրտչի Ղալէմբէրեանի տպարան, 1885:

Մամբէ քրիստոնի որդին. Աղեքանդր Տիւմայի հաջակաւոր Մընդէ Քրիստոյ վէպին շարունակութիւն: թարգմանեց Ս. Յ. Ակապահունի. կ. Պօլիս, 1885:

Ներսէս Արքեպիսկոպոս կարողի կուսացուքան ընտրութեան մասնակցող պատգամաւորի պայտօնը. Հեղինակութիւն Ս. Վ. Վարշամեանի, 'ի Բագրու:

Նշանաց մասնաբացուրեան Հայոց: ի լոյս Էսֆ Քերովիչ Պատկանեան. Ս. Պետերբուրգ. տպարան Ա. Ա. Կրակեվու:

Նոր դասագիրք բուզագիտորեան. աշխատասիրեաց Յ. Գ. Փալագաշեան. երրորդ տպագրութիւն:

Շերամապահներեան (կանոնաւոր) համառօտ ձեռնարկ. հրատարակութիւն Կովկասու դիւղանենական ընկերութեան. Թիֆլիս, 1885:

Շոյերու զօդիր, բանաստեղծութիւնը. Աղեքսանդր Գ. Փանոսեան: կ. Պօլիս, 1885:

Ողի ի սուրբ Կարողիկէն (Ստեփանոս (Օպէլէնանի)): Բնագիրը յառաջարանով և ժանօթութիւններով հրատարակեց կ. Կոտունեանց: Թիֆլիս, տպ. Մովսիսի Վարդանեան, 1885:

Ռուեցոյց կանանց և օրիորդաց 'ի կեանն առանին և ընկերութիւն: Թարգմանեց 'ի գերմաներենէ' Մ. կ. Նազիկեան. անդամ արտաքին թղթակցութեան Խրանին 'ի գուռն Սպարապետութեան. կ. Պօլիս, տպ. Պարտիզանեան, 1885:

Ռուսում փիշտփայուրեան կրօնի, 'ի պէտս բարձրագոյն գլորոցաց և ուսումնականաց. ազատ թարգմանեալ 'ի գերմանականէն 'ի ձեռն Հ. Պետոնդեայ Վ. Յովնանեան, 'ի Միսիթ. ուսուտէ: Վիէննա, 'ի տպ. Միսիթարեանց, 1885:

Պատկերագարդ աշխարհագրութիւն քաղաքական, բնական և ուսումնական, գրեց Ա. Մ. Գարագսւեան. երկրորդ տպագրութիւն:

Պատկեր Եկեղեցեաց վարդպահութութեանց և Ձեւերու տարրերութեանց. աշխատասիրութիւն Մկրտչի վարժապետի Արքեկան Զմիւննացուց: (Արտօնութեամբ կրօնական ժողովց), 1885:

Պատմուրիի Արմենակայ. բռնի ամուսնութիւնն ըր. Հեղինակութիւն Յարութիւն Եահապետնի. 'ի կ. Պօլիս:

Պատմուրիի մարդկային պատուաստման. Հեղինակ Տ. Տ. Ս. Փէշումալնեան: կ. Պօլիս, տպարան Արամեան, 1885:

Պիտուան. համագրութիւն Հայկական կիլիկիոց. պատկերագարդ երկասիրութիւն Հ. Պետոնդ Վ. Մ. Արթանի Միսիթարեան: Վ. Էնեստիկ, 'ի տպ. Ս. Ղազարու, 1885:

Արամեանց, վեկ Տիկին Մրունի Տիւսարդի:

Տարրիք մայրին լիզուի. աշխատասիրեց Բարսեղ Ա. Էքսէրնեան: կ. Պօլիս. տպարան Յ. Գալուֆեան, 1885:

Տօնակարգ Հայաստանեայց Եկեղեցոյց: Հրատարակեց Ա. Խանճեան, վաւերացմամբ ազգային կրօնական ժողովց. կ. Պօլիս, 'ի տպ. Յ. Գալուֆեան, 1885:

Քերականութիւն աշխարհարան կամ Քերականութիւն արդի հայերէն լեզուի: Յօրինեաց Ա. Մ. Գարագաշեան. կ. Պօլիս, 'ի տպ. Յ. Գալուֆեան, 1885:

Քերականութիւն (տեսական և գործնական) անդդիարէն լեզուի: Երկասիրեց Յ. Մանդանի, կ. Պօլիս, 'ի տպ. Հայ գրաւարաց ընկերութեան, 1885:

Քիշտունեական ուսումն Հայաստանեայց եկեղեցոյց, գրեց Գարեգին Վ. Արուանձնեանց:

Այս ցուցակէս պարզ եւ յայտնի կ'երեւի՞ որ ազգային հրատարակութեանց մէջ առաջին եւ գրեաթէ կարեւոր տեղի րունած են Դաստիարակութեանք, մասցեալ փոքրաթիւ գրեանը, 'ի բաց առնդրով ոչ սակաւ աննշան հրատարակութիւնը, կը ցուցընն մեր ազգին դեռ եւս րուն ուսումնական ժանր ուսմանց զարգացման մէջ սակաւ նաշակ եւ յաւաշադիմութիւն ունենալը: Դասագիրը կը ծառային ուսուող տակաւ եւ ուսուօթառը, զօրքագութեաթ, վիպասանութիւնը կը նպաստեն քաօսասէր ԵՅԱ վայելք պատճառելու, եւ մարդկապին քարոյականը՝ մերթ 'ի լաւն եւ մերթ 'ի յուրին յօժարելու, բատ ուղիղ կամ մոլորամիտ տեսութեանց մտաց գրողին: — եւ միթէ բովանդակ ազգն 'ի տեսանց: 'ի գարձաւետն եւ 'ի քաօսասէր կը բարլամանը: — Թէպէտս եւ պարտաւորեալ ենք ոչ սակաւ քացառութիւններ ընել (եւ այն ի ուրախութեամբ) 'ի մամաւորի իջնելով, սակայն տարեկան հրատարակութեանց ցուցակն՝ ազգիս մեծամասնութեան նկատմամբ վերոյգրեալ տիտուր հարցման՝ խնդագին պատասխանի մը ակնկացնեան տեղի չի չնորիներ:

Այս, ազգային հրատարակութիւններէն անբաժան պէտք ենք բռնել նաև ոչ սակաւամիւ Օրգանուսեր, Շաբաթաթերթեր, ինչպէտ Աւերելք. Նոր Դար. Մեռն. Մուռն Հաւատաւ, Երարագուե, Արտէնա. Մասն. Արտաւած. Արբաս. Գրաւառ գարուտուս, Արքուն, Բուրգացաւ, եւ այլն. որք շատ աւելի սփոփիչ են ազգային մտաւորական զարգացման խնդրոյն մէջ քան զառանձին հրատարակութիւնն գրոց:

Խնծ ախորդժիի է սոյն ազգային գրոց ցանկէն անբաժան պիոն, բայց խեփական խորագրաւ դրույթը Սիօնուս մատունին անունը, որ Թէպէտս եւ մի, այլ ընդ նմին բազմաթիւ կամ լաւ եւս բազմակերպ երկասիրութեանց մարմնաւորութիւն մ'է, որ եւ օտարազդի ծանրակշիր գիտութիւն ունեցող բարեկամի մը տուած վկայութեան համեմատ « կարող է համաշխարհական արուեստահամիդիսի մը մէջ՝ ներկասացընել պատուաւոր կերպով իննեւստաններորդ դարու հայ հանճարոյ մարմնաւորութիւնը »: — Սոյն գրոց վրայ նախընթաց Պրական մեր սեփական դատաստանն ըրած լինելով աւելորդ չնոք համարիր հոս դնել ինըւառաւ Աւաւրաւորուս ընկերութեաւ անդամ, մեծապատիւ Պերջէ ասպետին գրած տողերուն համառօտեալ Թարգմանութիւնն.

« Փառաւոր Հաստր, քառամալ 600 երեսաք, աշխարհացոցներով, որ ունի բազմամիւ փորա գրութիւնք, տախտուկք, զինկագիրք, գունաւոր վիմագիրք, իւղագիրք, պատակերք, նմանահանութիւնք, գրամք, արձանագրութիւնք, ճիւղագրութիւնք, և այլն:

Դիեռ նոր 'ի Վենետիկ հրատարակուեցաւ Ս. Պապարտ. Հայոց հաշականուն տպարաննեն, այս անետամբ, զոր բառ առ առ մաս 'ի հայերենէ կը թարգմանէմք. Միստան (երկիր Սայա) անմարդութիւն Հայեաց Հայեական կիլիկիոյ և Աւոն Միհանացորդ, 'ի Հ. Կեռնդեայ Վ. Մ. Այլշան, յովստին Միհրարայ:

Կատարեալ առանձնագրութիւն մ'է Փաքր Արքոյ այն մասին՝ որ յետին ժամանակներս կոչուեցաւ Կիլիկիա Հայկական և Գրիգոր Կաթողիկոսի գործ գարութիւն միացն տառապն վերջերը Հայոց եկեղեցւոյն գումար լինելու Միստան անոնակց . . . :

Այս երկասիրութիւնն ամենայն նկատմամբ եթէ ըլլայ բնական, եթէ աշխարհազարական և թէ պատմական ամենամեծ կարեւորութիւն ունի. միացն տառապն է որ իւր հոչականուն Հեղինակն, մեծարգոյ Հայոց Ալիշան, հայրենական սիրոյ զբացմամբ՝ մեր համար անձանօթ լեզուաւ զբած է, որով իւր հաւաքած ժանրաւ,

դի՞ն գունձերն և երկարատև այխատութեանց պտուցն, ամենուն կարողութեան համաձայն չեն, և չեն կրնար օգտաւութիւնել ամենուն:

Գատաւուն տարիի տեւելի հանճարեղ Միհրարեանն, որ Հայրենական յիշատակաց և դրամց գութաճնան հուագրուց ընտանիքէ մ'է, (վասն զի Հայրը Պետրոս Մ'արգրու Ալիշան, երևելի դրամանգէտ եղեք և, նոյնպէս երգայրք ալ հմուտ հաւաքոզ մամնաւորապէս հայկական դրամց) սկսեր է 'ի մի մի մամփոխէլ տոպարութիւնք, ուրուագիթք, քրամք, ձեռովագիր յիշատակարանք, վկայագիրք, և այլն, որք բավանդակի Հայաստանին կը վիրաբերին, բաժնելոյն զայն բառ գաւառաց, որպէս զի Կատարեալ առանձնագրութիւն մի պատրաստէ այն ընդդարձակ երկրին, որ բաժնուած է երեք տէրութեանց մէջ Օսմանեանց, Պարսկի և Բուռու:

Արդ իւր այս աշխատութիւնն անելոյն ծագէտ հաւաքակեց անթիւ իրաց պատճառաւ, հրատարակեցն անի իրեւ օրինակ՝ մասնական գաւառի մը առանձնագրութիւնն, և իւր Միհրարանութեան կրօնակիցներէն յօրգորեալ յետոց հրատարակեց հաստարեալ երկասիրութիւն մը այն մասին միայն՝ որ Եւրոպացոց հետ աւելի հաղորդակցութիւն ունեցաւ, այսինքն՝ յատկա-

պէս Խոշակրաց ժամննակ, որ և միանդումնին կր բղվանդակէ փառաւորագյն հաւանդութիւնը Այս է ահա գրքին ակդրնապատճառը, որ գոհ ոփիտ ըլանք տեղիկացընելով միայն համառօտ յիշատակութեամբ մէջը պարունակելցն, ան կարող ինելով քննագատութեան, վասն զի անցողթելի է մեզի համար այն ինզուին գծուարութիւնը: Ռւսուի կը մաս մեզ միայն փափաքիլ՝ որ ինքնին Հեղինակն և կամ հոչակաւոր Միթիթարեան միաբանութեան անդամներէն մին, եւրոպական լեզուաւ թարգմանեն զայն . . . :

Ուստի նոր տպագրութիւն մը մեզ իմանալի լեզուաւ՝ գեղցիկ բան պիտի լինէր և մեծ անդունդ մը պիտի լիցընէր. վասն զի սակաւ և հակասական և անձիշ լորկեր ունինք այն ամենակարեւոր երկրին վրայ. և թէպէտ այս դարուս մէջ մեծամեծ ռւսումական հետազոտութիւնը եղան, բայց լշում ոչ ոք ոյլ գիշերն այս մասն փրայ յառակ աշխատեցան . . . :

Հեղինակն իրեն զիմաստ նպատակ դրած է Հայկական Կիլիկիոյ ստորյա աշխարհագրութիւնը և տեղագրութիւնը: Գրտունախն և մանրապնին ինամանվ կը նկարացրէ ամէն տեղ և կը նշանէ 100էն աւելի գղեկանէր Սիսուանայ իշխանազանց, 80էն աւելի վանք, ամէնքն ալ գրեթէ բոլորսին մեզ անծանօթ:

Հին ժամանակագրութիւններ և յիշատակարաններ քննելով զիթէ կորսուած արձանագրութիւններ հաւաքորդ և լուսաբնակութիւններ կարող է բազմութիւնը նիզմենք իր ժողովութիւն նիւթ ժողովել այն խորհրդական տեղեաց պատմութեան և մատնենազրութեան վրայ, որոնք ամէնքն ալ իւրանց գաղաթանց վրայ հիմնեալ են, և ինչպէս Սրբարացիք կ'ըսնեն, իրը թէ յերկինսուարձրացուցած ձեռաց մատունք են: Այս դժկակներէն շատերն այժմ միայն աւերակներ կը ներկայացնեն և շատ անգամ ալ և ոչ ինչ ճանաւշի են: Սյոյսէտ Հայկական Կիլիկիոյ վանքերն, թէպէտ առաջնորդ նման խորհրդական են և րովանակ կործանուած, բայց յարգելի յիշատակներ առ մեզ հասուցած են: Հին ժամանակները այն տեղերը կենաց և շարժման տեղիք էին, իսկ հիմա բոլորսին աւերակաց:

Հոն բնակող կրօնաւորը զանձեր մեզ թողուցն ի ձեռս բերելով մեծ շնանիք և անխոնջ վաստակօք: Եւ այս զանձերն զիթէ անարատ մասցած բառաւուոր և հասորաւոր զրբեր են, որոց գրութիւնն և զարգերն՝ զարմանք կ'ազգեն մեզ. 200էն աւելի նկարք փորագրութեամբ, իւղագրութեամբ, զանալուոր զրբեր և զնկագրութեամբ՝ Հ. Ամէշանի զրբին էջները կը զարդարեն . . . :

Բայց ոչ այն նկատմամբ միայն այս մատեանն մեծագին է. այլ անոր մէջ կը գտնենք Հայաստանի հոչակաւոր մատենագրաց եր-

կոսիրութիւնը. Ներսէն լամբրունացի, երկու գէորգի, Գրիգոր երեքն ար մեծանաւ Ակեւուայ վանաց գրգռապետ, Ղրիգոր, Բարոսէղ Մաշկեւոր կոշուած վանաց, և այլն:

Գրաքենավ այս գիրքն օգտակար է այն բանամիտց համար՝ որ հնա արձանագրութեանց մակագիր ուսման կը զրադին: Ասոնց մէջ հետաքրքրական և կարևոր են Պապեւոսն դղեկն և Սուրբ Գրիշի միայնարանիներն, Անազարդացի կային, և ամենէն աւելի նախնարար յունարէն զրով և իւղուով գրուածն Սլեհրանն դրէ և Դարեհի մէջ խառով պատերազմին ժամանակ, որ յետոց Մովուտեմահի փոխագրեցին, և ուր գտու Ս. Ներսէն Լամբրունացի և հայերէն թարգմանութիւնը ինքնին մեզ աւանդեց: Սյոյն այս Ներսիսի Տարոնութ արքեպիսկոպոսն վրայ, որ իւր ժամանակին երկրորդ Ս. Պողոս կոչուած է, հեղինակն ընդարձակ յաւելլուածով կը զրէ, նշանակելով այն մեծանշակ անձնին վրայ ըստածները, որ հայկական ամենամեծ փառաց մին եղաւ:

Բայց աւելի ընդարձակ է Ալիսուանայ պատմական մեծագրյան կրպարունը կամուզ անձին կենապրութիւնը, այսինքն է Մեծապդուծն Առոնի Այս անձ իւր ժամանակակցաց երկեմիներէն մին էր, յոր էին իննույնին Գ. Սալահէտոփին, Հենրիփի Տանուօր, Փրետերիկ Պարպարոսս, Փիլիպ Օգոստոս, Ոթոն Դ., Հենրիկ Զաքարոս Առիժասիրուտ:

Թէպէտ հայ կ պատաճիր մեզ պատմական քննութեանց վրայ երկարել, բայց չենք կինար բնամասամբ և պատմական նրբագննութեամբ:

Անենայն ոք զիտէ Խաչակրաց պատմագրաց փառաւոր հաւաքում՝ զոր մեծ ինստուլ և ճոխութեամբ Գաղղիոյ ուսումնարանն հրատարակց. այս հաւաքում կը բղվանդակէ միանգամայն հայ պատմիները, որք Խաչակրաց վրայ կը իսունի. բայց Հայրն Ալիշան զրոնելով և ունենալով հենց ձեռագիրներ՝ որ ամենէնին անձանօթ մասցեր էին, կորող եղեր է աներկրոց յիշատակարանաց պայծառացնել, ուղղել և աւելցնել այն հաւաքման վրայ նորանոր տեսութիւններ և անձնական դատաստաններ:

Վերջապէս, ընդարձակ հմտութեամբ զրուած մեծ հասորին մէջ, որ և պանչիլի է տպագրութեան գեղեցկութեամբ, փորագրութեանց բազմութեամբ, ասախակաց առասութեամբ և հարցութեամբ, Հայրն Ամիշան կարող եղեր է իւր ազգակցաց ընծայել կատարեալ աւանձնագրութիւն մը հայրնեաց մասի մը միայն, որ ինչն հիմա կարելի էր համարել անծանօթ երկիր մը նոյն իսկ իւր բնակչաց:

(Bollettino della Società Geogr. Ital.)

իրեւ լրութիւն ամբողջութեան ազգային հրատարակութեանց, փափարեի կը նու մարինք՝ ասու ծանօթացընդ ազգայնոց՝ խնդիր մեր մասնից վրայօք օսարաց դատողութիւնն՝ նոյնպէս նաև մեր երկրին եւ ազգին վրայօք՝ անոնց գրած եւ հրատարակած տեղեկութիւններն։ Հետեւեալ ցանկն կը պարունակէ մերժին տարիներու մէջ օսարաց Հայոց վրայ գրած երկասիրութիւններն, որչափ որ կը լիշինք։

R.^d TOZER. — Turkish Armenia and Eastern Asia Minor. — London, 1881.

ABICH H. — Geologische Forschungen in den Kaukasischen Ländern. I. und II. Theil. — Wien, 1882.

GUYARD STANISLAS. — Études sur les Inscriptions de Van. — Paris, 1882-3.

CHANTRE E. — Exploration dans le Kurdistan et l'Arménie. 1881. (Յարդ համառում իւղ բան հրատարակեալ է)։

Les Missions Catholiques. 1881. N.º 106, 113, 615. — A. DE DAMAS, Voyage dans le nord de l'Arménie.

A. BRUNIALTI. — L'Armenia e gli Armeni. — (Nuova Antologia).

Die Russisch-Turkisch Grenze in Klein Asien nach dem Berliner Tractatus im 1878. — 1882. (Գառանիք յաշխարհագրական օրագրի թեղերմանի, Mittheilungen).

MORATTI CARLO. — Armeno ed Indoeuropeo. Ricerche. A. B. 1885. Bergamo.

ELLIS TR. — Narrative of an Artist's Journey through northern Syria and Kurdistan. 2 vol. — London.

Bericht über den Tod Kaiser Friedrichs I., aus dem Armenischen übersezt von Dr P. VETTER. — 1881. (Ի Պատմական օրագրի Görres Gesellæ. Histor. Jahrbuch. II. Աշու 288-91. Հատուած մի է Ներս. Լամբրուն)։

PAUL BEDJAN. — Lettre sur l'Arménie et la Perse. 1881. (Պատմիք յ' Oeuvre des Écoles d'Orient. Հառ. XI. Էջ. 250).

GUIDO DE CORTONE. — Rapport sur la Mission française d'Aintab et les nouvelles fondations en Arménie. (Ի Խմին Հատորի. Էջ. 393-9).

P. GARRAND VICTOR. — Lettre d'Adana. — 1882. (Եղյն օրագիր. XII. 142).

AZABIAN (Ապաթողիկոս). — Rapport sur les Écoles arméniennes dépendant du Patriarcat de Cilicie. — (Եղյն, Հար. 146-53).

La Terra Santa (Օրագիր 'Ի Ֆիրմանք)։ I Monaci Antoniani Armeni del Monte Libano. — 1881. (Հառ. Ե. Ապաթի)։ — Եղյնն փոսնկերէն 'Ի La Terre Sainte. 1883. Սեպտեմբեր։ — Le Couvent Arménien de Beith-Aschbo au Mont Liban.

H. HÜBSCHMANN. — Armeniaca. Originalvörter. I. II. III. 1881. Strassburg. (Քննութիւն արմատական հայ բառից)։

E. ORSOLLE. — Le Caucase et la Perse. 1885. Paris. — (Յորում և զՀայոց, և յաստեղոց աւերակաց Անոյ)։

PRO POPULO ARMENO. (Հատուած մի յ' Ausland օրագրի Եզրուգկարտաց. 1883, մայիս)։

PETERSEN WILHELM. — Aus Transkaukasien und Armenien, Reisebriefe. — Leipzig, 1885.